

ШЫН

◆ 1994 чылдын май 14, суббота ◆

Солунга ат салгай пата 23.00. Садап өртөз 60 рубль.

ЧАА-ХӨЛ КОЖУУН: амгы болгаш келир үези

Чаа кожуунарны тургузуп алгаш, оон эки чүдө чедиң алдында, харны ол кожуунарнын даргаларына холун сулуп, айттынарна хөлийн өйкөй турар дээр хөөнөр бедик албан-дукаал зөлдө турар чамдык даргаларың TP-нің Чазаның хуралына берген саналдарыңдан дыңылап турар. Мен хуумда аңа чөшпөзөшпесчү мен.

Мындык берге үеде чаа кожуун тургузуп алгыр — бедик эвес айттыр. Бичазаа даа Чазактың делтирмеңиниң ачында кожуун болгаш суму структуралары тургустунуп, акылдап турар. Кожуунда 3 совхоз, 70 араг акыл-агы, 7 биче будурулгелер бодунун акыл-чорудуулазын чорудуп турар.

Үе чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Араг акыл-агыларда 4492 га тарыла шөлу бажылаптыңан. Эрткен чылдан арааттар 179 тонна акыл-тасты, 36,36 тонна арбайны, суланды сатканнар. 322 баш бода, 1234 баш шөр мал, 322 баш хахан бар. Совхозтарын эде орнанаастаар акыл чоруп турар. «Найрал» совхозта координатор болгаш биче будурулгелер тургустунуп эгелээн. Ол

Кожуунда хуужуаткан будурулгелер болгаш акционер нитилелдер амдызында чок. Бо үеде чедиң 156 квартира хуужууттыңан. Эрткен чылдын филиалтыңан оран-савазың, ийи аал чурттаар 3 бажының акылдап кирген. Иштиңи херектер килданың, улус судунуң, прокуратураның оран-савазың капитал септелгенин чоруткан. Федералдык почта харылзааның салбыры акыттыңан. Электрлиң харылзаа бедирин акылдарың айттыңи шийттирлеп турар. Чаа-Хөлдө аякаал да банканың филиалыңан оран-савазың калбартыңан. Ак-Туругда оң филиалың акылдарың көрүп турар. Чурттакчы чоңу далган, тараа-биле хандырап дээр Ак-Туругда, Шанчыда далган дээрбелерин туткан.

Культураның улус өөрдигезиниң, калык камгаламың албан черлери, коммунал акыл-агыны шаабиле акылдап турар. Эрткен чылдын коммунальчылар 2 млн. 730 муң рубльдиң ачы-дузазын чоңа чедирип кенне. Заправка станциязы акыттыңан. Эрт-камгалап отряды акылдап турар. Кожуунун хереклекчилер нитилели чоңу эргежон чулуга барааннар болгаш аыл-чөм-биле үзүктел чок хандырап дээр акылды чорудуп турар.

Келир үеде кожуунувакна хем портуң акылдары өөренип көрүп турар бис. Хем-чинтиң Улуг-Хемче кирген акылдап дыңылаптыңан болгаш туризмниң зоназын тургузар. Мал болгаш чер акылдын сайырлар. Агротехниктиң нормалары сатып тургаш, Шанчы болгаш Оорудан тарааның мага-

дылаттыңан чаагай дүжүдү ап болурунун аргазы бар. «Тараа турда тоду-ла мен» дээр ышкыш, амдыралыктыс улам экижири.

Кожууну катап тургусканын чоңун социал камгаламың айттыңи шийттирлеп турар. Иштиңи биле 1593 кичи пенсия болгаш дузаламчы акызың ап турар. Чурттакчы чоңун социал камгаламың товү акылдап эгелээн. Бичазаа оран-савазың акыттыңан. Амдыралың байдалы кошкак кичилерге ач-дузаны чедирип турар.

Кылдын турар акылдар биле чергелестир кожуунуң улус акыл-агында, социал амдыралыңда шийттирлеп ужурулуп айттыңи чөп хөй. Эң илангыя төп одалга системазы ийи-даа чыл авариялык байдалда турбушаан. Бо айттыңи Чазак делтирмелер чедиң даяр шийттирлериң чурттакчы чоң улуг илегел-биле манап турар. Орук-чирик, телефон айттыңи кожуунда дыка берге байдала. Ак-Туругтун орук-септелге будурулгезиниң базазыңга уаастотуу тургузарың талазы-биле айттыңи ханы сайтың көрүп чулуга.

Бо хүндөре республиканың бугу ямылары, ведомстволары-биле дугуржула-лың «Чаа-Хөл кожуунунуң социал-экономикиңиң хоң-судилгези бажытыңарың талазы-биле аыл-хемчелерниң дугайында» деп айттыңи Чазан Республикаңың Чазанга киирери-биле белеткел акылдары чоруп турар.

Камбаа БИЧЕ-ООЛ. Чаа-Хөл кожуунун чагыргазың даргазы.

Акылдап турар будурулгелер болгаш акционер нитилелдер амдызында чок. Бо үеде чедиң 156 квартира хуужууттыңан. Эрткен чылдын филиалтыңан оран-савазың, ийи аал чурттаар 3 бажының акылдап кирген. Иштиңи херектер килданың, улус судунуң, прокуратураның оран-савазың капитал септелгенин чоруткан. Федералдык почта харылзааның салбыры акыттыңан. Электрлиң харылзаа бедирин акылдарың айттыңи шийттирлеп турар. Чаа-Хөлдө аякаал да банканың филиалыңан оран-савазың калбартыңан. Ак-Туругда оң филиалың акылдарың көрүп турар. Чурттакчы чоңу далган, тараа-биле хандырап дээр Ак-Туругда, Шанчыда далган дээрбелерин туткан.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Араг акыл-агыларда 4492 га тарыла шөлу бажылаптыңан. Эрткен чылдан арааттар 179 тонна акыл-тасты, 36,36 тонна арбайны, суланды сатканнар. 322 баш бода, 1234 баш шөр мал, 322 баш хахан бар. Совхозтарын эде орнанаастаар акыл чоруп турар. «Найрал» совхозта координатор болгаш биче будурулгелер тургустунуп эгелээн. Ол

Келир үеде кожуунувакна хем портуң акылдары өөренип көрүп турар бис. Хем-чинтиң Улуг-Хемче кирген акылдап дыңылаптыңан болгаш туризмниң зоназын тургузар. Мал болгаш чер акылдын сайырлар. Агротехниктиң нормалары сатып тургаш, Шанчы болгаш Оорудан тарааның мага-

дылаттыңан чаагай дүжүдү ап болурунун аргазы бар. «Тараа турда тоду-ла мен» дээр ышкыш, амдыралыктыс улам экижири.

Кожууну катап тургусканын чоңун социал камгаламың айттыңи шийттирлеп турар. Иштиңи биле 1593 кичи пенсия болгаш дузаламчы акызың ап турар. Чурттакчы чоңун социал камгаламың товү акылдап эгелээн. Бичазаа оран-савазың акыттыңан. Амдыралың байдалы кошкак кичилерге ач-дузаны чедирип турар.

Кылдын турар акылдар биле чергелестир кожуунуң улус акыл-агында, социал амдыралыңда шийттирлеп ужурулуп айттыңи чөп хөй. Эң илангыя төп одалга системазы ийи-даа чыл авариялык байдалда турбушаан. Бо айттыңи Чазак делтирмелер чедиң даяр шийттирлериң чурттакчы чоң улуг илегел-биле манап турар. Орук-чирик, телефон айттыңи кожуунда дыка берге байдала. Ак-Туругтун орук-септелге будурулгезиниң базазыңга уаастотуу тургузарың талазы-биле айттыңи ханы сайтың көрүп чулуга.

Эрзин кожуунда Ленин аттыг коллективтиг акыл-агының төвү Булун-Бажи суурда Куйтура бажыны акылдаааныңдан бээр элөөн үе эрткен. Оң кол чылдагааны одалга системазы эрткен чылдын дургандыңан болган. Ам ону кылып дооскан. Чаа акылдап эгелээн. Ол

дээрге, ында суур чагыргазың, коллективтиг акыл-агының чаа даргалары Л. Ч. Сандык, В. Ч. Севил, даа оларның ачы-дузазы-дыр.

Культура бажыны чоңта ында суурдуг чурттакчыларыңа дүмбөй ышкан турган. Кино, концерт-даа, те-

Ам оларда — өөрүшкү. Коллективтиг акыл-агының баштаар чери хөжүм херекселдери салып алыр-были бер, суму чагырга-зы ийи-хөл, өске-даа дерг-херекселдерге чарыдарыңа бир миллион акканы тускайлап берген.

Бистин корр.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

ДЕТКИШКИН

Эрзин кожуунда Ленин аттыг коллективтиг акыл-агының төвү Булун-Бажи суурда Куйтура бажыны акылдаааныңдан бээр элөөн үе эрткен. Оң кол чылдагааны одалга системазы эрткен чылдын дургандыңан болган. Ам ону кылып дооскан. Чаа акылдап эгелээн. Ол

дээрге, ында суур чагыргазың, коллективтиг акыл-агының чаа даргалары Л. Ч. Сандык, В. Ч. Севил, даа оларның ачы-дузазы-дыр.

Культура бажыны чоңта ында суурдуг чурттакчыларыңа дүмбөй ышкан турган. Кино, концерт-даа, те-

Ам оларда — өөрүшкү. Коллективтиг акыл-агының баштаар чери хөжүм херекселдери салып алыр-были бер, суму чагырга-зы ийи-хөл, өске-даа дерг-херекселдерге чарыдарыңа бир миллион акканы тускайлап берген.

Бистин корр.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

Мал чөмөйиниң даа берге бол, кожууунун акыл-агылары 1993 чылда эгт будурун көвүдеткен: «Ак-Туруг» совхоз эгити 20,5 «Ак-Хем» — 16,6 хууга хөйну будурун. 1992 чылды-биле денээрге, сутту 89 тонна акыл будурун. Ортумаа-биле бир инектен 1339 килограмм сутту саап ап турар. Ажыл-агылар 17858 центнер тарааны күрүнөге саткан. Тараа культураларың ортумаа дүжүдү бир гектардан 14 центнер болган.

ЧАГЫДЫЛГА — 94 ЭРГИМ НОМЧУКЧУЛАР!

«Шын» солунунун ийиги чартык чылда чагыдылганын өртөө — 9600 рубль, үш айда — 4800 рубль.

«Шын» — республикада недельда беш гатап үнер, улуг хемчээлди кара чандыс содун. Чагыдылга өртөөн өзүгаар оон бир номеринин өртөө — 76 рубль 80 көпөк болур. А херек кырында бот-үнези 120 рубль (бөгүндөгү өртөктөр өзүгаар). Республикада оон ангы үнүп турар солунарың бир номеринин өртөөн чагыдылга өртөөн, чартык чылда каш номер үнерин барымдаалап санап ап болур. Бичалдыр алдыга «Шынның» эң өзвеш бооп турар. Эске солунарың бир номеринин чагыдылга өзүгаар өртөө 120 ден 370 рубль чедир бар. Бот-үнезиден улуг өртөктүг солуннар безин бар. Бичанга, номчучу, силерниң эрге-ажымыңары каийи солун эң дээрге магалдааның бодап, шийтилгени кылдырыкыңың сумелдиги.

АБОНЕМЕНТ на газету ШЫН

Индекс издания: _____

Коллективные комплексы

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда _____ (почтовый индекс) _____ (адрес)

Кому _____ (фамилия, инициалы)

ДОСТАВЛЕННАЯ КАРТОЧКА

на газету ШЫН

ПВ место тер _____ (индекс издания)

Стоимость по каталогу руб. коп. Количество копийских тов. _____

за доставку руб. коп.

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда _____ (почтовый индекс) _____ (адрес)

Кому _____ (фамилия, инициалы)

РЫНОКТУҢ БЕРГЕЛЕРИНГЕ ТОРУЛБАЙ

Тес-Хемнин арга-яш акыл-агының акылдакчылары рыноң харылзааларыңды бөлөн өзсө үезинде боттарың арга-шинээн санал көрүп, акылдаптыңан турар курларын акылдаптыңан. Эрте удуң камгалал акылдарыңың шар-лыг чорудуп, кызыкым акылдап турар деп хөөредиг чокка чугалап болур. Кожуунда тургустунган үш лесничестволарын камгалала-даа ол талазы-биле акылдап бедик денделде тургустунган. Самагалдайын, Шуурмактың болгаш Эрзин лесничестволарың удуруткучулары Нина Оржаак, Алеко Чөмүрүк, Идам Каганович олар боттарының удурутуп турар коллективтеринде күш-ажылдыг сагыла-чурумун бижылгаар, арга-арыгы эрттен божык камгалаар талазы-биле улуг акылдарың чорудуп туралар. Бичангаш оларны кызыкым акылдарың, коллективтерин кезигүүнеринин өз-харысагалыг акылдап турарыңдан Тес-Хемнин арга-яш акыл-агы республиканың ындыг акылдарыңың аразында бедик көрүзүлгелеринин санында кирип турарыңа чоругаарлар-даа болур. Кожуунун арга-яш акыл-агының коллективтиг чылды эки дооскан болгаш планың даалгаларың чедиш-кинниг күсүктен. Бичал-жазок бистин коллективке өзвеш өзсө бергелерин чачтың үери таварыштырган. Оң уружуудан тайгада ыш белеткелчилеринче орук бажыраан, ол ышкыш арга-арыгы аштал-арылгаларың чамдык акылдарың чедиң кылдырмаан дээрзин манаа демдеглээр ужурулуг мен.

Бистин акылдагы айттыңи чулуга чүүлдер-ле хөй. Ылаңыңа өртөк удуң камгалал акылдарың эки чорудуп тургаш, эрткен чылың республикага эң-не өзвеш өртөр болган кожуунарны биразы болган бис. Ол темпин салбас дээр бо чылың база-ла өртөк удуң камгалал акылдарың чоругу үезинде эки белеткелдиг эгелээн бис. Ам өрт өкүрүнериң акылдап машиналарысың Самагалдайда болгаш Эрзинде бар, ол талазы-биле планның акылдарың биразы — өртөк удуң агитас-массалыг акылдарың чоң ортузунга, школаларга, тус-тус коллективтерге чорударыңа болгай. Бичангаш ол акылдарыңа база черле багай өзсө чорудуп турар бис. Оон башка айылдык — өрттүң халаптыг үези келген. Чоокта чаа Кызылга болуп эрткен хуралга киреңкеш келдиге. Аңгалдар-даа, арга-арыг акылдакчылары-даа, арга-арыг чоруп чоруп хамза-бурузу-ле ногоан ден өң үнүстү камгалаар дээр болдулар-ла хемчелдерни алып, өрттү болдообас дээр бот-харысалгы болур ужурулуг дээрзин аңаа чугалаптыңысың. Ол черле шын болур ужурулуг. А чамдык улустар өртөк удуң акылдарың чүгө арга-арыг акылдакчылары кызың көрүнүп болур чүве болгай.

Арга-арыгың камгала-лында өзвеш өзсө кичилер хаара тутуңган болгай. Бичалза-даа чүгө шаттыг акылдакчыларың кужу-биле өртөк удуң демисел чорудары дыка берге дээрзин чоң билдир, ычанган хөй-нитиге даанып, суур, кожуун чагыргаларың ол талазы-биле улуг делтиштин аңаа ап турар бис.

Хамык ужуң чоңу чүгө ачыкче организастаарыңда өзсө, а нитилетин амыл-оал-чурттиг амыл-оал база кичээлге ийи угландарың

Коллектив кезигүүнериниң ашпа-шалыңың чогуур үезинде бээр дээр акылдап турар бис. ыңала-даа банкыда ашпа келбөн дээр чамдыкта ийи ай чедиң шалыңың саадың бээр чүүлдер бар.

Коллектив кезигүүнериниң акыл-ишчи сеткил-хөвүнү делтир дээр болур. Нар-ла хемчелерин ап турар бис. Ылаңыңа байралдар чогушуп орда (Чаа чыл, Шагаа, Март 8) коллектив кезигүүнеринге байыр чедиришиңериң, ашпа шаңгалдарың дээр, өске-даа херилдериң акылдап турар бис.

Бистин коллективтиг колдунуңа-ла 80 хуузу — аныактар. Оларның аразында хакастар, буряттар, оуустар, тывалар болгаш өскөлдөр-даа бар. Самагалдай лесничествозундан Марс Бичинжик, Виктор Санчат, Шулуун-Баадир Суге, Эрзин лесничествозундан — Демир-оол Норзай Шуурмак лесничествозундан Г. С. Потиляйкин, И. А. Д. Заверткин болгаш оон-даа өскөлдөр чоругаар-биле адап турар бис.

Бадарчы КӨК Тес-Хемнин арга-яш акыл-агының директору.

МӨНГҮН ДОШКА

Амыдыралчы болгаш тоолчургу чугаа

(Улачызы Эгеэн № 45, 58, 62, 72 «Шылда»)

Мөңгүн-кыс мени өзүм кырынга олтуртуп алды. Суурган шити ылавылап көрүп ор мен. Мээң баары-на-ла көрбөзүм дериг-херекселдер бар чорду.

рүп, билин ап болур. Күзүнө чүвө куусетинер, кестүн келир, бүдө бээр. Моон Хунну болганар дес-кинип турал болгаш онд даштаанда делегейлерке аян-чорук кылып болур. Анаа хөй үе негетинмес. Тывалар-ны тоолдан чугаалажыры Аалды, Устүт, Диваажа, Эр-лик оранырынга таакны тыр-тым аразында четкем, Черге эеп кээп болур. Черде амгы хөгжүлдүмү денемиз-биле ындыг аян-чорук кылырга чүс-чүс, муу-муу чыдар не-гетинер.

турган баскыны-дигини баян-тарга, чүс-чүс баскыны-диги-жер көгөрөйүнни чыкпеней-кеп кыва бердилер. Дээрле сылдатар-ла. Баскыны-диги-жер дужуджа тайылбыр би-жиктер база кестүп келгиле-де.

— Мында чээрби бирги, чээрби ийги чүс чыдар-нын эң болбаазын дериг-херекселдери-дир. Черин кижилери бо болбаазын тех-никаны ажыглаарыны-дедик денемиз-ан даа чет-познер. Мында хөй санагы баскыны-дигилерини ду-зазы-биле чүндү-даа ко-

— О, магалыны эа, дунмай! — Он ынай күзөр болу-за. болбаазын техниканы ажыглааш, эрте-бурун шаг-да, амгы-даа үед болгулаа болу-лушкунарыны, чүдүлери болгаш бодунарыны чурттап эртен хуу амыдыралчына-даа чыдар айы-биле катап көрүп, сонуурап болур силер — дээр Мөңгүн-кыс кызып

— Чок. Оларын оң күзөт-ам-даа чүдө күзөт болуп арт-пышаан. — Чүгө? — Чүгө? Чүгө дие кижилер боттарыны холу-биле тургузуу алган депшилектиг экономиктиг хөгжүлээни бот-тары чеже-даа катап кам-ха-йыра чок үрөп, узуктаа. Бо дег болбаазын техниканы тур-гузырынга хөй күш, шыгыра-ны

нөй эртен-узун, культурга, ы-накырап, демик кады ажыл-а-жылап негетинер. Амды-ныда ындыг таарымчалыг бийле Черге тургузумаан. А харын кижя төрөтүстө айыл-а-жылап эриктие союста унуа келес. Бодамиз чүвө болза, кандыг-бир сарыг чок гезерал, текек аарыг, хары-салга чок баштыгы халаптыг баскыны-дигини баянса, Чер кырынга амыгыг амь-кыс артын барып болур.

— А, дайы, Бурган-а өр-мөзүн! — Улут дика муураваар. Сарындыг, медерелдиг, ак сагыштыг кижилер амды-нында денинни чаа баян тур-рар. Айыл-а-халап чалай бер-ип болур. Анаа бүүрүр мен. Чүдө деминг хөдөлгөр херек.

— Бурган өршө! — Өксээр аккынай берип-тир бис, Бодаар Бодаарович, кайнар аян-чорук кылыксап тур силер? — Сатыжым саргыт тур. Үр болбас болза, Эрлик ора-нын бакылатан чор бээр. — «Эрлик ораны» деп каан баскыны-дигини баянсы-нар.

бизе өткөн берди берек у-жугу чор бис. Эрлик оранында бизен-бизен санаар, дайы та-мы чоогалары кызылбеленип чоруу барып-тур. Мөңгүн-кыс кула көрүндө деп ийнедир. Бизенер кырынга ховар чы-гыны куудулап келеш, ада-э-э-э чүч барын ам-на эскерип эгелдем. Кандыг-даа үндү-дүжүт чок чалымнар, кагаз дег шиш-шин даштар — кор-гунуч. хөөн карантыг ораш чүвө-дир. Каратыг тамгалар бизен сынын кырылгыч шыгылы чалымны өрү халкы-дан уңгүн сэмдар, кызыл-даван, чанаган кижилер ий-мез — кымыскажытар-ла.

— Бо чүч мылдыг амьга-нар боор? — Хинчек чок кижилерини амы-тынны араатаны-биле үскен, арагалааш, аар-ке-ре-рек үлдүктен херектенер-дир. Арын-уруу шыкынтан кара сагыштыг оор херек үлдүктенер инда баа болу. Ты-валар хөй эвес-даа болза, мын-да олар көсүкүн апарган чор-ду — дээрге, баарым ажын дия. «У» дээрмеге.

— Он дугайы ам болуу — дээр Мөңгүн-кыс менче са-гыш чован көрдү. Мээң ха-лымаан балымы дээпкеш, эпкокунгаи оо боор өң. — Тамже оварып көрүсө — дээр менче чыра тыртар

болбаазын дуураап суугучу. Тамынын дугунде бар-а-а чү-вени шугуштуу адыжыла дег чыра тыртар эскейди. Чинжес чүе. Чырттыгыжи жонум бузганын тур. Шагар чыларнар, шагаан-төсөлөр унут-ла хайын чыдыр. Ан-дарды баткан кижилер хай-нып чыдар хараалчаже дү-дүнүп-ле тур. Алгы-кышкы, үе-човуур кысыгыч-ла чүе. Черге чурттак чораш, кижилерге хинчек чедирип чораш эражоттарын ам боттарыны хиличектенип турарын көр-жип караа чаржынд. Үлдүг-тениер. Хайра чок коргунуч шаагылап чорду. Дайзын-га-даа он күзөвс ийк мен.

— Бизенин кырынге хал-бактап үңүп келен дижик, он соода чүү болура? — Моон он чыл иштинде ий-бир кижя үңгүп үңүп кээп болур. Он кижя даразында хиличекке баар. Дуу оң кы-ланайны чыдар дайыны эс-керип көр. Он дайы сугдан эвес, арагачыларын Черге чораш шикен арагызыдан чыгып бүткөн. Онү беже чыл дугузунда ий-бир кижя үңгүп кеме берип болур. Он соода кызы дайыке эштин киеп. Он дайы дээрде өдүр-көң кижилерин хайылан бүткөн. Онү чүс чыл болгаш

адын суугуда чөсө ховуу кебеп болуус. — Бурган арагачыла те-дик келдики. Менэ чедирип бүт-ле буналар дээр мөгөй-ип тур мен, думай — дээр-имге, дагына ийи ховуу чө-рзинге салгыя, менче база мө-гөйди. Мөңгүн-кыс хойунда мөңгүн дошка ушуг өккөлөп, ону думук аржылы хире ка-дакка орааган:

— Бо дошканы каап, киж-ге берип болбас. Улуска көр-гүспес. Ажыгларда тос катап суубаар силер. Бичан мен көстүп келир мен. Чүңү-ле те-реглеп, күзөй-дир силер шугу-тузун будурер, күзүлдөр мен. Амдызында байырлыг. «Ам-дымга чедирип каг дээр дош-каны тос катап суубаа — дээр дагына чиде берди.

— Аалымга чедирип каг — дээр мөңгүн дошканы тос ка-тап суйбай каартырма, багай диванын кырында удул-отуп чыдар болум. Кармакт ал-ганым кадакты суйбай бээрим, бар болду. Бүзүр көр дээр балконче үңүп келirimге, чер чырып, дан аңуу кээп-тир. Кадакты чызытарымга, мөңгү дошкам чайыннап кели. Бываалаң, кавмактан ал-кап келем сагыштыг кижя болуура чораштурар турар-лары ол-тур. Че, ындыг-ыр, Чыныптаалы — дээр соода

АНГЛИЯГА ЧОРААНЫВЫС

Орук демдеглели

Эртен чылдың шоль айны ортан үезинде Англияны төвү Лондон хоорайына элеттеп-манаваныссы тываызыктыг телеграмма келди. Телеграмма-нын андан дылда бижээ, адаанда королева Елизавета Вильсон деп каан. Ук телеграм-майып узказы Солурда сыгычын Валерий Мөңгүн биле бо олурдунч авторун Лондон хоорайда Хаанын культура ордузунче чалаан болду.

Барып-барып Англияны ка-дын хааны бо оран дугунде бистери канчал тып алган чор деп нат кайган. райкүүс-коммун даргазы турган Болат-оң Кууларга челе бээривиске, «шаа-биле дузалаар бис, бар-гаш келинер, солу чүвө-дир» — дээр.

Москва — Лондон аразынан баарла, кээрде орук эртен Елизавета Вильсон деп кадын төлөп каан болган. Орука белектерин чүү боор, демир-хомус, лимби, чадаган, шапын ап алган. Кызылга кел-геш, доран-на Москваже ужултусу.

Москвага ужул келиривиске, база-ла ка-ды төрөзүнис Евгений Мон-гуш (командировка турган) бистери уткуп ап, эртенге Лондон баар самолетка олур-туп, үдөп карды.

Орук ара чүү бодаваан дээр, Лондонга баргаш, кай-наар баар чүвө, ол «Королев-ский дворец культуры Вильсо-на» деп төптү канчал тып алы-рыл, англи дыл кырынга оода менделижип билер эвес бис дээр, дыка-ла хөй бодаларга чардыган чордум, а дунмам Валера менче көрөш, чүдө худумзүрүр болду, кижимге хордаксаар-даа мен.

Швейцария биле Франциянын аразына ужул орувуста, салонун үдөкн кызы чик аш-чем эккен берген, ону-да четтир харык чок мен, а Ва-лерам соктарын шагда-ла пак-талкан, кандыг-даа дугурел чок, самолеттун төгөрик сонга-ларыне бакылап каап, чомо ойнар ол.

— Бисти улус уткуп келир ирги бе, Валера? — деп айтыр-дым.

— Сени кым уткуп келир чү-вел, азы Англияда төрөлий бар кижя сен бе? — дээр, хал-ын мени кызырып болду.

Самолөттүн алаачы-даа көр-гө-ге, үстүнче-даа көрөгө чөтө ак чиргилчин кестүр, чүгө

моторду хово үнү дынаалыр, бир-бир болаарыга, Хуаша-таар-оолдун алдарыг хөө-мей-ле...

Ынчал олурувуста, үдөкн кыс самолет Лондон хоорайда чоккушулап келгенин орус, англи база бир дыл кырынга чарлааш, багылан алырын сагындарышаан, Лондонун агаар-бойдузуну дугайында дынчаты.

Салондан үнөш, бедик ча-далап бадып ора, «Валерий Мөңгүн, Николай Монгуш» деп аттары улагатты бижээш, планктарда тууду алган тур-ган улусту көрүп каач, дыка-ла өөрдүм. Бистери уткуп келген улусту ол болду.

Ол улустарын аразындан бир анык эр үнүп келгеш, ен-ропейжи аян-биле кандыг кел-генисти орустап айтырба-шкан, шөлдө турган чик ма-шинаже чалады. Ам-на хөөкүй хөрөк ажык берген. Машинаже кылашаган ора, дыка ыракта дү-дүскөктөй берген даглары көөрүмгө, өвүрүмүн Солур сыйнары сагышка доран кир-ди.

Чик машинага олурткаш, хоорайже алаш киритип. Оңулдукчувс кончуг чугаа-кыр оол болду. Тыва дугайында дыка сонургар.

Орук ара Англия дугайында элзән-не чүүлдери болап чор мен.

Англия — делегейде үлдүрү революциянын бир дугура курту. XIX чүс чылдын 50—60 чылдарында Англия болу-ну удурланкычы чурттарыны үлдүрү, делегей салдыла-жыкынышын, дайы оруктары-биле муравышаан, «делегей мастержазы» болбушаан. XIX чүс чылдын сөөлүнге чедир чамдык күрүндөлгөн күш-биле, чамдыктарын меге он-биле а-бышаан, делегейде эң күштүг колониалдыг улут империя апарган чурт. Ынчалза-даа бир дугура делегей дайынынын соонда ден эвес хөгжүлдүни хоюлдузу Англия эглин кээп, ол Европа чуртарындаан эконо-микка таалаы-биле аштырган чурт дээрзин болап чор мен.

Бо хундерде эң-не сазырагангй капиталисттиг күрүнелерини би-рээзи.

Англия алдарыг математик болгаш физик Ньютонун, фи-зик Джоульдун, Чарльз Дар-

винини, алдарыг шудукчу Байронун, «Робинзон Крузо-ну» автору Даниель Дефону. алдарыг англи сатирик, кижя бурзуунун ынак ному «Гулли-верини аян-чоруунун» автору Джонатан Свифтиния ынак «уязы»-ла болай.

Бо бодаларга алып чо-румда, машинаыс доктаай берди. Аалчылар бажыны. Бис-ке чангыс кижя чурттаар ийи эңгү өрзөлдөр аялп бергеш, чөмөргөш: «Даштаанып алы-нар, ийи шаг болган ужура-жы бис» — дээр өөрүвүс өрзөлдөн үнүп турлар.

Чем соонда бичи кым кын-ны берип-тир мен. Валера ме-ни оттурул «чүгө улуд чыдар кижя сен, Хандагайты эвс-тир, улудур дээр эвс, бүтү Тыва-нын культуруду амыдыралын, он алды камгалаар дээр кел-ген кижя сен ыйнаан, Мөң-гүш» — дээр талдылар кат-тырып тур.

Удатаанда демги оңулду-рукчу огулуви бир өске эштиг келеш «Культура ордузунче баар бис, силери Вильсон ху-лээп алар» — дээр, бисти элеткеш чордук.

Машинаыс кончуг улуг, шиш суургаларыг, аксымар сарыг-өңүг, баары дээр өңү-нүг колониалардан бүткен ба-жыг чоюунга турутуу.

Дуврөкөнөр, кадын-хаан Вильсон кончү бөдүүн кижя — деп, оңулдукчувс сагындардып карды.

Ак шырайлыг, бежен хире харыг, бажынын дугун белги-нүрү биле уткуп алды: «Елиза-вета Вильсон ол. Шынап-ла, кончуг бөдүүн кижя болду. Стаканырга кофени болу кут-каш, бисче сунуп, бистин-биле кады шайлан орап болду.

Чалага чордуккамынга бу-рузуунул, ынчалза-даа «Ан-глияга келгеш хомулавыс си-лер, телеграмма алган, таы-вас черинче кел чыдар, тыва-лар кончуг биче сектирилг улус-тур силер» деп чугаалап олурду.

Бир чугаа аразында «деш-танып алынар, силерге музыка са-лып берей» дээр студ азыы-нда клопканы басыптарга, ты-валар ырайып, сыгырты бер-ди.

Кымнары дээрзин доран

тапып кагдымыс, баштай Хан-дагайтыла Седия-Сурун Мөң-гуш акыйнын каргыраам, Ге-ра Куулар биле Солаан-оол-ду сыгыттары дээр улаштыр-улаштыр болуп-ла тур. Ханда-гайтынны Култура бажыны-нын хөөмөй-сыгыг ансамблин Хакасияны Аскязиче чалаан чүе, анаа үндүрүп турган кон-цертисти Лондонун Куль-тура ордузуну журналистер магнитофонга бижидип алган болган. Келген телеграманын төгүзү ындыг болган. Хаанын Култура ордузунда өске культура төптөринде бо хөө-мей-сыгыг чок чүгө дээрге ка-питалисттиг хамаарылганын хоюлдузу ындыг, чурт хамаан-чок, чангыс хоорайда культура төптери кайы-бирээзин ажа-рын болаар, ыңчанга культу-ра амыдыралында безин мөөрөйлөр чоруп турар.

Аскизиче Валерий биле дуз-сыгыг хөөмөй салган бис, ону бизин пластинкада бижидип четтиргенин болаан, ону база биске салып бердилер. Абакан хоорайын Найырал аттыг аалчылар бажынынын эжинге чедип кижя тырттырган ту-рувусту даа көрүстүсө, ону болаарыкка, ол аянчылар бистин ансамблисти Абаканга чедир эдерген хире.

Ийи хонгаш концерти бо ордага үндүрер силер, амды-зында дыштаанып, хоорай-биле танжып, агаар-бойдука таар-жып алынар, херек апарар мээ-биле харылажып болур силер — дээр, Вильсон бисти ордудан үндүр үдөп карды.

Даштыга үнүп хээривиске, шыксымаар, дайызыг агаар билийнип турду.

Аалчылар бажыныга өрзөлдөривиске келиривиске, студ кырында телевидение-нин бүдүн айда болур про-граммаларын салып каап, ан-гли дыл билер эвс, демей алып көрүп ораарывиска, июль 26-да болур програм-мада бир дамчыдылганын адаан кызыл бүдүн-биле шы-йиш каан, жүгүлөп ораарывис-ка, бистерин аттарыысык бижип каан. Ол хун концер-ти үндүрер-дир бис деп чүвени билер алдымыс.

Николай МОНГУШ. (Улачымыг).

АНАЙ-ХААКТАР

Часык сырын чаптап суйбаар Чагып келген анай-хаактар. Чалды назын сагындырар Чагып ойнаан анай-хаактар. Анай-хаактар, анай-хаактар. Чагып ойнаан анай-хаактар. Дуптук кыстар чаптап суй-баар

Тулган чараш анай-хаактар Анай-хаактар, анай-хаактар. Тулган чараш анай-хаактар. Шууру-ичичи дизи каангыг Шууштур тууган анай-хаактар. Шуугаан чачтын сыргалары — Чагып ак-чайт анай-хаактар Анай-хаактар, анай-хаактар. Шулу ак-чайт анай-хаактар. Алефтина ОНДАР.

ШОДА ААРАК

(Тыва улустун кожамыктарынын аяны-биле). Шала кылган тудугларың Чалап, семир арга чок-тур. Часык-орбак чоорган болза, Чамап-ла алгай, сеитеп-ле ал-гай. Азыралга амдажааның Аргажоо кончуг-ла-дир. Амгы шагын бергезинге Аажок минип чору-ла боор. Арага деп ажыг суғу Амзаваан-лаа болурум гай. Ажыл-ишке кежэ болуп, Алдар-аттыг чорбас мен бе. Спирт биле водканы Ийи шөней безбизин кай. Ишке шапын, эрес диртип, Иле хөдүг чорбас мен бе. Ханы-ла ынак эжим-биле Кандыгың-даа эртер дээр мен. Калды-берге рынокту Халазын чер ажаз дээр мен. Артык ынак эжим-биле Ажыл кылып чоруур дээр бис. Аактыг-ла рынокту Ажып эртип алыр дээр бис.

Донгак ДЫРТЫК. Улуг-Хем кожуу. Хайыракан суур.

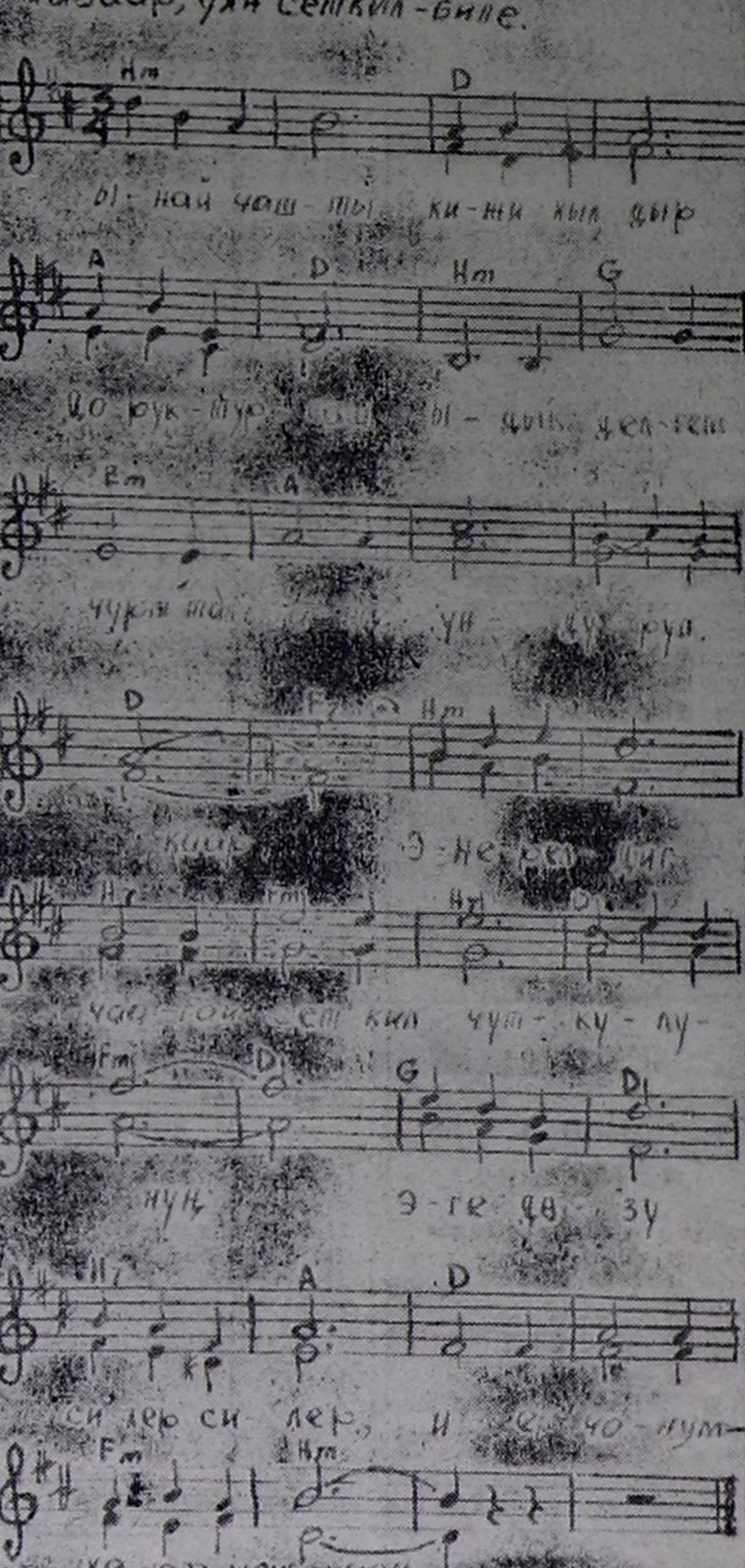
Чаа ыры ИЕ ЧОНУМ-ХЕРЭЭЖЕН ЧОН

Сөзү Октябрь ТУН-ООЛДУН Аялазы Олег ТИОНДЕШЕВТИН.

Ынай чашты кижя кылдыр доруктураш, Ынак делем чуртталгаже үндүрүп баар Энередиг чагай сектин чүткүдүнүң Эге дөзү силер силер, не чонум — херэжен чоп.

Эр-ле болуп төртүтүнген хиндигиниңиңиңиңиң Эрес чүрөөн сүдүредир кысып чоруур, Эден чытпес, эки ыр дег, ынакшылыңиң Эге дөзү силер силер, чараш чонум — херэжен чоп.

Өлөч-чолдуг амыдырал кызыл тыныш Өлүм удуз чырык чеге чыап төрөп, Эртен, кежэ келеш кысык менге күштүл Эге дөзү силер силер, ынак чонум — херэжен чоп.

— Ачам Алма-Ата баар, Ачам молед экээр. Ачазы тургаш, «Чугаан арай чевен-дир, катап чугаа-ла» — дээр. Володя катап чугаалаан: — Ачам Алма-Ата баар, Авамнын тамыкы амы-раар. Авам тамыкы — кожавыс, Ачам молед экээр. Фидель Кастро биле Никита Хрущев бир катап Мос-ква чогуунда суурга келич-келсе, тараачын эр каалаын аж-жок этээр турган. — Бо канчал баадын, сээ-ден сен бе, азы эярик сен бе? — деп, Никита Серге-вич хордаап, шыгыны айтыр-ган. — Чок, анаа мен, Никита Сергеевич, бо кадай мыры-най тенни берген-дир: соо-дукчу негез, салып бердим, хеп чур машинаны салып бердим, «Волга» автомаши-наны негез, салып бердим, ам вертоллет саарына негей берди шыкжыыл. — Чугаалан беринерге, силерини Ф. А. А. А. ? — деп, секретары айтырган. — Ол чүгү деп чүвө боор уруум? — Фамилиялар, алваар, ачаңар ады кымыл? — Х. У. Я. ийи. — Албан черинге мындай багай өстү чүгө чугаалап олурар кижя боор силер? — Багай сөс эвс: Хар-

Коллективтиг бир ажыл-агый чери эртен чылын 5 гектар шөлке картофель олурткан. Кузун чангыс ки-лограммын-даа албаан: кара баштыг ак курттар шугузуң чип каапкан. Картофель олур-тур үе келген. Ынчангаш коллективтин хуралы болган, амыа хүлөп алган шийтир мындай: 1994 чылда 15 гектара олуртур, ол хире хөй картофельге демги курт-тар харып өлдү. *** Ачазы Алма-Атане албан учурунда баар экээр. — Алма-Атадан силерге чүңү экеп бээр мен, үрүдү-рүм? — деп, сагыш човангыр ада айтырган. Машаы маннап келгеш: — Ачам Алма-Ата баар, Ачам амдыныг ылобо, Аажок хейиң экээр. — Самазы маннап келгеш: — Ачам Алма-Ата баар, Ачам самолетт экээр. Володяны маннап келгеш:

АЛГЫШПААЛЫ, АМЫРААМ

Уйгу-дүшке кирбестеп, Утундура бердик чоп. Чүгө бөгүн чаны төп. Чүрээм катап хөлөттүң? Арын-шарай чарыкың Ай-хүн калын ында каар. Сен чок боорга, үрүдүчү

Сеткилимиз — кударал. Чүгө чөлдө өстөн өсө Сүргөн ышкаш шуужура? Буруу менде магатчок, Бурган-на бо, минтип дайн. Амьдырал нарын-дир — Амыр чүвө черде чок.

МООЛ УКТУЗ ТЫВА КИЖИ

Чадаана хүрээзинге улуг эрге-дужаалдыг, эртем-нэг деме турган. Ону Доорумбу дижир. Массалыг репрессия эгелей бергенде Доорумбуу башкыны ту-луп апарган. Оң хеймөр думжасы Хандаваа ак-зыны барааны чиктиже кайган туруп калган. Ол үед тутурган кижилерин тыва өгө хоругап турган. Дүне лама өг ханазы көрдүргө, дургуннап бар чорда боолан каан. Сөөлүнче хеймөр думжанын-га оң чок апарганыны дугайында сөс дамчыткан.

ген улус бис. Өвүр кожуун-дан үнгө-ле үш хондувус. Силерниң чуртка доктаап чурттааш, өң-бүдөлүг апар-ган кижя мен... — Төрө хэрээ болганда, а өлөөр ишти кожа өгө баарын — деп, мойн оң чугазыс төндүр дыйнавайы чыда-ла чугаалаан.

— Шагда чүвө-дир. Ынчан шадыраачы моол ламалар аавдар кезип, боттарыны ачы-буяны улуска чедирип турган. Күсээр апарганда ынчангы аалдарга Бүрүн дээр лама келген, Ынчан ол ийи-үш-даа ай челе берген. Кыштын соонунда хөөкүй кайнаар баар боор, олаан кыштан. Часкаар Бүрүн лама шугу-ла ары, тывалаар апарган. Өгөлөр аалыга улгады берген кадай-кыс турган. Ону Чолдак-Хөгөг дижир. Лама оон-биле тамы-ка берген. Иелээ чурттай бергенер. Ишти, калайын эдertiп алган, Амбыа ноян-

ка чалбарып чедер мурунда шо-телгезин салып, сүдүрүн апыдыштып турган. Хунуң эки-зин шилип алган, кадайын эдерткеш аытганшыкан. Самагалдайгы ийи хонуп чораш чедиң келген. «Чүгө-ле болур ири, мээң дилээм-нин ноюн хүдээп көрүмүн, өр-шүз» — деп тейлеп, чалбарып алгаш, нояныны аалынга чор-туп келгенер. Ноябрьны аяк кижилери оларны эй-лен-элдөк уткуп алганар. Бүрүн каалайын эдерткеш, нояныны өөнөчө басылкан. Өгө кирип келгеш, амыр-манди солушканар. — Силерге дилеглиг кел-

берген. Арткан уругларың Мыдык, Хандаваа дээр. Улуу чок апарган, а Ханда-ваа угбам чоокка чедир-ле Чадаанын Бажың-Алака-ка чурттап чорду. Бүрүн лама чок апарга, оолдары сонугу-муруң-Өвү-рге чангылап келген. Олар-ның аттары: 60: Шырап, Сунау, Найдан-оол, Доорум-буу. Ынчал кээрде, Доорумбуу акманан улуу мээң ачам Найдан-оол турган. Ол моолдун билер болгаш, хеле-мечилеп үр-ле ажылаан. А мээң-биле чугаалажып олурган, чеден хар чокчу-лаан назалыг, көк баштыг башкы кезек болган-ла моол-дай каал олурган. Ол ам Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай суурда. Алын Григорий Найдан-оолунч Ондар дээр. Ийи-үш дыл бидир ол кижя ам Тес-Хем кожууну кыргынар тө-вүлелинин даргазы. Ол-даа солтун-ла төгүзүп кижя. Песонер, хоочун баш-кыны билип алган чүдүм ол ийи. Эртенан ТЕЖИТ. Кызыл кожуу.

